

СВЕТИ КЛИМЕНТ КАКО *НАШ* И *КАКОВ*

Пленарно предавање

Немам намера во ова мое излагање да водам полемика чиј е св. Климент, да докажувам дека е наш или нечиј и така да го понижувам до познатиот спор за Марко Крале. Мојата цел е да ја проследам употребата на категориите наш / нас од св. Климент и за свети Климент. Потоа - тесно поврзаното со првото прашање како „каков“ бил восприман, проследено преку епитетите кои му биле давани во средниот век и во модерното време.

Притоа дозволете ми да не зборувам за големината на св. Климент како личност и дело, нешто што можеби се очекува од едно пленарно предавање. Зашто? Од една страна - како може кратко да се зборува за некој толку голем, освен како поезија, а токму тоа овде не ми е дозволено? Од друга – има ли потреба да се опишува очевидното?

Нека прво му дадам збор на св. Климент, кој за среќа ни оставил многу свои зборови. Кои биле наши и нас за св. Климент?

Најчесто како наши во неговите текстови се нарекувани Господ Исус Христос и св. Богородица. Поретко како „отец наш“ се посочувани различни христијански светци и патријарси како Аврам, Исак, Јаков, Ној, Данаил, Енох, Јосиф. Специјално место меѓу последните заземаат светите Кирил и Методи, кои се јавуваат наши освен како светци и отци, но и уште како учители. Наспроти овие наши стои група луѓе именувани како нас и ние. Оние за кои се јавуваат наши Бог, Богородица и светците. Христијаните. Тоа е јасно и често потцртвано во текстовите на св. Климент: „нас“ и „ние“ се собраните на богослужба, тие што ја слушаат проповедта, кои го слават празникот, кои се молат на Господ и светците и се јавуваат нивно „стадо“. Кога се во прашање св. Кирил и Методи нас освен христијаните генерално, се јавуваат конкретно и нивните ученици. На овој круг од „наши“ – на слушателите на неговите проповеди, св. Климент често им се обраќа со браќа (поретко чеда) потенцирајќи го на таков начин заедништвото.

Оваа е вообичаената употреба на *наш* и *нас* од св. Климент и е насочена кон христијаните како едно цело, еден род, една црква (според Константин Брегалнички). Мнозинската употреба, но не и единствената. Имаме уште една и прилично необична за времето употреба на категоријата наш: етничката. Притоа таква која не може да се идентификува со никоја тогашна држава, зашто ги надминува државните граници. Станува збор за словенската идентификација. Словените се „нашиот народ“ за св. Климент, или дури уште поинтимно Словените се „мојот народ“. Притоа за него како и за останатите ученици на св. Кирил и Методиј постоел само еден словенски народ, кој живее во различни земји (Од Великоморавија до Македонија) и само еден словенски јазик.

Двата начини на употреба „наш“ / „ние“ кај св. Климент не се исклучуваат меѓусебно, а ниту си противречат. Двата идентитети: христијански и словенски во личноста на св. Климент се обединуваат во еден – свети Климент е христијанин Словен кој работи за христијанизацијата на Словените, „правејќи од двата народа еден“.

Свртувајќи го сега внимание на оние што го викале свети Климент наш во средниот век сосема очекувано прво ги наоѓаме неговите ученици. За жал е сочувана само една словенска служба од нив, но и таа е доволна за да забележиме дека св. Климент е именуван наш на основа на општа вера и на позицијата на духовен отец. Слично е и во Асемановото евангелие. Потоа следната група автори што го нарекуваат наш се охридските византиски архиепископи. Отец наш. Учител наш. Во краткото житие еден странец како Хоматијан го нарекува „голем отец наш“. Така од една страна почитта кон св. Климент преку универзалноста на христијанството рано ги поминува етничките граници, а од друга тој многу рано е припознаат како свој од Охридската архиепископија, која понатаму таа ќе се јавува основниот промотор на почита спрема него.

Наспроти неговите големи заслуги и институционалната поддршка на Охридската архиепископија неговиот култ се шири прилично бавно во географска смисла и дури како да е потценет наспроти други локални светци. Како можело тоа да се случи? Причината можеме да ја бараме во скромноста на авторот кој не се потпишал на повеќето свои творби или ставил сокриени потписи во акростих кои останале невидливи за современите. Тоа ќе биде причина препишувачите најчесто да не знаат чие е делото што го припишуваат. Во 2/3 од ракописите за кои проверив препишувачите не посочиле автор, а во секој десетти посочиле погрешен автор. Свое влијание имал и фактот што името на св. Климент било еднакво со тоа на повеќе и прилично славни светци, епископи и автори: како св. Климент Римски (чии мошти се верува дека св. Кирил однел во Рим), или Климент Александриски, извонредно почитуван автор. И на крај стилот на св. Климент ќе биде причина прилично често (еден од 5 случаи со посочен автор) неговите текстови да бидат идентификувани како дела на св. Јован Златоуст. Всушност таквите погрешни идентификации се јавуваат и високо признание за талентот на св. Климент како автор.

Поради тоа статистички погледнато во преписите на делата на св. Климент можеме да забележиме дека определувањата светец за него се поретки (25 %), а отец наш – поскоро исклучок (вкупно 5 случаи). Препишувачите изгледа често не биле сигурни кој Климент е во прашање и соодветно дали е светец, отец, учител или друго. Проблемот со несигурноста при идентификувањето на авторот на св. Климентовите дела во средниот век станува сосема очигледен кога се каже дека само во 18 од проверени околу 1500 преписи препишувачите го идентификувале правилно и надвор од секое сомнение: Велички и Словенски. Всушност идентификацијата на д... е сериозен проблем и денес.

Така имаме извонредна ситуација во која препишувачите не биле сигурни чии точно се делата што ги препишуваат, но биле сигурни дека се добри и дека заслужуваат да се препишат, затоа и се сочувале огромен број преписи од неговите дела. А тоа значи дека го сметале непознатиот за нив автор за наш, за свој, православен.

Во периодот на средниот век не успеав да најдам посвојување на св. Климент како „наш – словенски“ (како што тој прави во однос на свети Кирил и Методиј на пример) дури и во случаите кога е именуван „епископ словенски“. Наместо тоа ќе се појави категорија „наш бугарски“ употребувана не од Словени туку од Грци – Охридски архиепископи – за тоа малку подолу. Всушност основно наш останува светителот како христијански.

Во османлискиот период св. Климент останал свој / наш само за христијаните, немало државна или етничка претензија спрема него. Тоа се менува во 19 в. со развојот на национализмот. Како „словенски епископ“ св. Климент ќе биде преоткриен со развојот на словенофилството. Нешто подоцна бугарскиот национализам ќе го вклучи како свој во својот национален пантеон, за што епитетите *словенски* во словенските извори и *бугарски* во византиските ќе послужат како добра основа. Малку подоцна св. Климент ќе стане дел и од македонскиот национален иконостас, како последица од неговото именување како словенски во изворите, местото на неговата дејност, неговите заслуги кон историјата на македонските простори и силната локална традиција во Западна Македонија, кои правела невозможно тој да биде заобиколен при националната изградба дури и некој да би имал желба за тоа.

Овие три модерни интерпретации меѓутоа суштински се разликуваат од оние во средниот век дури и во случаите кога се повикуваат на ист поим (словенски и бугарски). Тоа е затоа што дел од средновековните поими за време на националната преродба биле преосмислени и добиле ново значење. Така додека во средниот век *словенски* се однесува на народ и јазик, кој се сфаќа како еден и само еден, модерното разбирање, го однесува поимот кон заедница од модерни нации поврзани преку општото словенско потекло на нивните говорни и литературни јазици. Додека во текстовите поврзани со св. Климент во средниот век бугарски значи само словенски, а не посебен словенски народ, во модерно време поимот се употребува за посебна нација, една од словенските такви.

Тоа посвојување по национална линија како што ќе видиме не е единствениот метод по кој се прави светецот наш денес. И не е чуден овој стремеж на крајот – кој не би сакал да го има св. Климент како свој?!

Вториот аспект во кој го разгледувам овде свети Климент е начинот на кој бил восприман во минатото и денес одразено преку епитетите што му биле давани, а кои би можеле да ги ставиме во две групи: а. присвојни епитети: словенски, велички, бугарски, охридски... б. Личносни – свети, отец, учител, блажен, просветител, маченик и сл.

Климент бил рано прогласен за светец за што сведочи службата напишана од негов ученик, и Асемановото евангелие кон крајот на X в тој е наречен: светаго светителя отьца нашего Климента епископа величкаго.

Од првата група епитети Велички е очигледно именување по епископијата што ја заземал, а која уште не е сигурно локализирана, макар најверојатно да била во Западна Македонија.

Епитетот Охридски, изгледа се појавува од 13 в. понатаму, како последица од ширењето на култот кон св. Климент надвор од Охридската област.

Многу поважно е определувањето како словенски затоа што не постоела црква со такво име, а ниту држава со тоа име, што значи дека придавката е етничка, редок случај за балканскиот ран среден век. Словенски и не било некоја официјална титула туку е израз на една практика кај учениците на св. Кирил и Методиј да ги именуваат своите епископи словенски и епископи на словенскиот јазик/народ. Пример за тоа е Марко четвртиот епископ на словенскиот народ/јазик во Девол, кој му бил ученик на св. Климент. А св. Климент бил првиот. Како Словенски епископ ќе го најдеме во насловите на неговите творби: Слово за апостол Тома, Слово за св. Михаил и Гавраил и во Заповеданија о праздниците.

Многу интересно е именувањето бугарски, што го среќаваме во извори напишани на грчки јазик од втората половина на 11 и во 13 в. создадени во врвот на Охридската архиепископија. Таквото именување се должи на изедначувањето кај дел од византиските автори на поимите Словени и Бугари во апсолутна смисла. Т.е. не станува збор за тврдење дека св. Климент припаѓа на посебен бугарски народ, кој е еден од словенските народи, туку за проста синонимна замена на поимот Словен со поимот Бугарин, нешто што лесно се забележува во фактот што за Теофилакт Охридски и Димитар Хоматијан Бугарите се народ кој живее на просторот на Велика Моравија, Панонија (т.е. денешна Унгарија), Далмација, Илирик, Тракија, Македонија. Уште една основа по која византиските Охридски архиепископи ќе го направат св. Климент бугарски е преку идентификувањето на поимот Бугари со населението во дијецезата на Охридската архиепископија без разлика на етнос. Т.е. на истата основа на која некои од нив самите ќе тврдат дека се Бугари (Теофилакт), без разлика што се од грчко потекло. Така преку именувањето на св. Климент како бугарски Охридските архиепископи Византијци го правеле св. Климент наш за себе и за својата архиепископија.

Додека во периодот 11 – 13 в. во византиската пишана традиција поимот Словен и Бугарин се изедначуваат и св. Климент на таа основа се определува како бугарски, во истото време во словенските текстови тој продолжува да биде определуван како словенски. Всушност во ниту едно оригинално словенско дело во средниот век тој нема да биде наречен бугарски. Само во ретките случаи кога имаме превод на некое од византиските дела посветени на св. Климент можеме да најдеме таква ситуација. Илустрација за ова положба е фактот што во второто бугарско царство св. Климент

нема да биде вклучен во Трновскиот хагиографски циклус, ниту ќе биде направен Бугарин независно од тенденцијата во истото царство во тоа време да се побугаруваат низа на светци од минатото како св. Кирил на пример, па дури и свети Димитар Солунски. Во Бориловиот синодик во кој св. Кирил е прогласен за просветител на бугарскиот род и преведувач од грчки на бугарски сепак за св. Климент заедно со свети Методиј, Сава, Горазд, Наум се тврди само дека „многу се потрудиле за словенската книга“.

Така во периодот 11 – 13 в. наоѓаме уникатна ситуација во која во делата поврзани со свети Климент зборовите „нас Бугарите“ се употребуваат имено од луѓе од грчко јазично потекло како Теофилакт Охридски, а не од Словени. А тоа покажува дека именувањето на Словените како Бугари во овие случаи останува чисто надворешно, туѓо, византиско, а не домашно, не самоидентификација. А посвојувањето правено преку овој поим реално не е на етничка основа.

Втората група епитети со која во средниот век е наградуван свети Климент се пред се такви давани на светци: светец, преблажен, отец, првосвештеник, пастир, велик патријарх, поборник, заштитник, светител, апостол, рамноапостолен, јерарх, архиереј, божествен, чудотворец, „божествена и света глава“, богомудар, свештеномаченик, и сл. или поврзани со функциите што ги извршувал како (велик) учител и епископ или поетски како сјајна звезда..., светило, труба преку која не повика утешителот, „Земен ангел, небесен жител“ „водач на слепци“, „заштитник на вдовиците“, „татко на сираците“, глашатај на вистината, избран од утробата на мајка си од Бога, светозарен, славен,

Во модерно време на св. Климент исто му се даваат голем број епитети како, учител – педагог, просветител, писател, творец, философ, естет, епископ, проповедник, основач на културно религискиот живот во Македонија, поет, беседник, словенски, бугарски, охридски и многу други.

Еден дел од даваните во модерно време епитети се исти со оние во средниот век, што е нормално нели имено врз изворите од и за св. Климент се потпираше истражувачите. Но во некои од овие случаи сличноста е лажна зашто истите квалификации значат нешто поразлично. На пример „просветител“ за св. Климент и луѓето во средниот век значело човек кој ги просветлува луѓето преку Христовата вистина. Денес истиот епитет, често има подруго значење: ширење секуларни знаења, или дури „ослободување од религиски заблуди“. Очигледно дека во тој однос св. Климент би бил токму спротивното. За него описменувањето имало за цел запознавање со Божјото слово и учество во црковните служби, а не овозможување достап до светската литература и знаења. Неслучајно не познато ниту едно негово дело од нерелигиски карактер.

Други од епитетите не можеме да ги најдеме и во изворите во средниот век. Тие се рожба на нашето време и го изразуваат стремежот да го пофалиме св. Климент според стандардите на нашето време, но и да го приближиме до нашите современи

разбирања и критериуми. Да го направиме наш и поразбирлив за современиот човек. Но колку и да е разбирлив овој стремеж, сепак нужно е св. Климент да го разгледуваме во рамките и условите на неговото време пред се, дури потоа можеме да го претвораме во метафора за нашата сегашност. Би требало да сме внимателни кога на св. Климент му припишуваме современи особини и да не го вадиме неговото дело од неговиот неизбежниот христијански контекст. Св. Климент бил не педагог, туку вероучител. Не едноставно писател – туку религиски писател. Не поет – туку автор на црковни песни. Не историчар, туку житиеписец. Не философ туку богослов, не просветител туку вцрковител. Така макар сите овие аспекти да се присутни кај него тие се обединети и осмислени преку една основна доминанта, сите се потчинети на една основна насока, а имено – верската, христијанската.